

TUPILAK — Den usynlige dræber

Af Birte Haagen

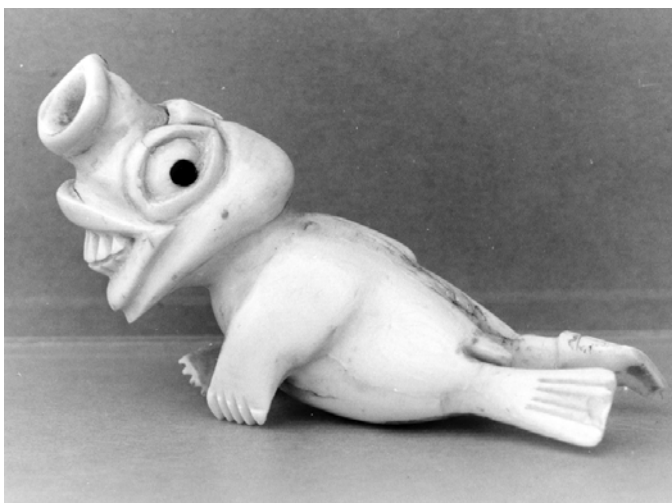
April 2015

Næsten alle der kommer til Grønland, stifter bekendtskab med nogle spændende små figurer, der kaldes tupilakker, og de fineste af dem er skabt af nogle af landets bedste kunstnere. Af køberne bliver de ofte omtalt som en slags amuletter der bringer lykke. Men intet kan være mere forkert. Tværtimod blev en tupilak oprindeligt skabt som et magisk væsen der skulle gøre skade ved at dræbe en person som tupilakkens fremstiller havde til fjende, og derfor hadede eller var bange for og ønskede at komme til livs.

Men disse oprindelige tupilakker eksisterede aldrig som en fysisk realitet. Derimod var de i åndelig henseende engang en højst levende realitet i Grønland. For en tupilak var et væsen, som en trolddomskyndig person, det være sig mand eller kvinde, skabte af fx et barnekranie og knogler af forskellige dyr som blev omviklet med mos, tang eller skind og derfor så de mærkelig ud. Det var de egenskaber fremstilleren havde givet den der var vigtige. Derfor behøvede arme og ben ikke være ens. Kun tommelfinger og lillefinger måtte bruges ved fremstillingen. Til slut blev væsnet indgivet liv ved berøring af sin skabers kønsorgan, mens der blev sagt trylleformularer over den. Det foregik i skjul inde i landet ved en elvs udmunding. Den blev så gravet ned eller sendt ned i vandet, og først dernede forvandlede den sig til en farlig og hemmelighedsfuld ting: "en tupilak". Og denne kunne skaberen så når som helst kalde på, når vedkommende havde brug for dens destruktive evner. Men hver tupilak kunne dog kun bruges en enkelt gang og opløste sig selv når den havde fuldført sin opgave.

Uhyret blev så sendt af sted med besked om at dræbe fjenden. Men da den var et magisk redskab uden selvstændig vilje måtte den adlyde det væsen som havde mest magisk styrke og indsigt i den overnaturlige verden. Hvis offeremnet derfor havde den største magiske styrke og anede uråd ville vedkommende straks sende tupilakken tilbage mod sin skaber, der ville blive jaget og dræbt i stedet.

Tupilakkens fremstiller kunne dog så redde sig ved offentlig bekendelse. En del af magien lå nemlig i hemmeligholdelsen, og den ville miste sin kraft ved at blive offentlig kendt. Det var imidlertid farligt, for magiske handlinger udløste kræfter der ikke kunne tilbagekaldes, men måtte ramme en

eller anden. Hvis det ikke kunne blive offeremnet, kunne det blive fremstilleren af tupilakken ellers dennes efterkommere. Denne ville i mange tilfælde hellere ramme sig selv end at lade det gå ud over sine efterkommere. Frygten for en tupilak var så stor at forestillingen om at der var sendt en sådan mod én, kunne føre til sygdom og i sidste instans døden.

Tupilakfigur skåret af Adam Piivat, Kumiut i Østgrønland ca. 1965. Kaskelottand. 6 × 9,5 × 3,5 cm. (Foto: Ove Bak).

Magien omkring tupilakken er grundet på den opfattelse omkring dyrenes formering at dyreknogler ville få kød på igen og blive til fangst dyr. Når man smed fangst dyrenes knogler i vandet var det jo meningen at de skulle blive til nye dyr der kunne fanges. Når der i fremstillingen af tupilakker blev brugt knogler fra forskellige dyr var tanken endvidere at man derved kunne anvende de forskellige dyrs sjæle, som sad i leddene, ved at skabe et helt nyt, aldrig i naturen før set dyr, og kunne bruge udseende og angrebsform fra alle de forskellige dyr tupilakken var sammensat af.

Da europæerne i slutningen af attenhundredetallet kom til Østgrønland hørte de så meget om disse farlige væsener at de naturligvis gerne ville se hvordan de så ud dem. Men ingen havde jo nogensinde set dem. Dog skar i 1905 en østgrønlandsk åndemaner (en angakok) i træ nogle "modeller" til en dansk forsker. For han mente som andre åndemanere at have set disse tupilakker. Det blev ikke rigtige portrætter af bestemte tupilakker, men mere dyrefigurer hvis krop og lemmer var sammensat af forskellige dyr og mennesker. Disse udskæringer var så fantasifulde at de blev meget populære ikke mindst hos danskerne.

Omkring 1950 opstod derefter figurer uden nogen fast relation til tupilakken. Det var tupilakfigurer af sammensat natur, åndefigurer og fantasifigurer. Efterhånden kom der nærmest en overvægt af fantasifigurerne. På den måde er mange af de figurer der i dag kaldes tupilakker nærmere skikkelser som kendes fra sagn og fortællinger i den rige grønlandske sagskat. Det gælder fx fjeldånden: "Indvoldsædersken" som åndemaneren skal forbi når han rejser op til månemanden. Hvis ånden med sin komiske fremtræden, når hun lav er en trommedans, kan få ham til så meget som til at trække på smilebåndet, har hun ret til at flå hans indvolde ud og spise dem eller give dem til sine hunde.

Tupilakker er således med tiden blevet til moderne fremstillinger hvor kunstnerne med stor fantasi har ladet sig inspirere af de grønlandske myter og deres ånderverden, Ofte fremstilles disse "tupilakker" – grundet restriktioner med handel med tand – i nye materialer som rensdyrtak og fedtsten og er således blevet et rent "skatkammer" af viden, kunnen, håndværksmæssig dygtighed, skaberfantasi og en fantastisk udtrykskraft.

Der er for nylig på forlaget TINOK udkommet en bog som går mere i dybden omkring grønlandske tupilakker. bogen har 140 fotos i farver af både ældre og nyere tupilakfigurer: TUPILAK magiske figurer fra Grønland af Birte Haagen.

Tupilakfigurer skåret af Oline Binzer, København 2012. Sign: OB. Rensdyrtak. 25 x 10 x 3,5 cm. (Foto: Palle Kjærulff-Schmidt).